

*Мукатаєва Я. В.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри романо-германської філології та перекладу з німецької мови
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

СЛОВА-РЕАЛІЇ ЯК ВИД БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Анотація. Статтю присвячено аналізу слів-реалій в німецькомовному дискурсі, розглянуто різні підходи щодо тлумачення поняття «слова-реалії» у мовознавчому та перекладознавчому аспектах. Зазначається, що мовознавці вважають слова-реалії видом безеквівалентної лексики, а такі визначення, як «варваризм», «екзотизм», «лакуна», «етнографізм» та інші певною мірою пояснюють явище безеквівалентної лексики, однак більш за все для позначення даного типу лексем підходить термін «реалія». У науковій розвідці проаналізовано сфери та умови використання тих чи інших лексем та їхній адекватний переклад на інші мови, зокрема з німецької мови на українську. Виявлено, що різні науковці по-своєму трактують поняття і значення лексики даного типу. В статті зроблено аналіз класифікації слів-реалій, виявлено, що в теорії лінгвістики найкращим способом групування реалій є розподіл за тематичними ознаками. З метою систематизації слів-реалій спершу визначається їхня семантична основа та стилістичне забарвлення, які порівнюються з лексико-семантичною системою іншої мови. Було визначено, що за «реалії» слід вважати слова, які позначають предмети або явища, пов'язані з історією чи культурою, економікою або побутом країни досліджуваної мови, які повністю або частково відрізняються від лексичних понять і слів мови, на яку їх перекладають.

З'ясовано, що у фентезійному світі слова-реалії можуть мати незалежний від національності автора твору контекст, тим не менш у багатьох вигаданих казкових реаліях прослідковується яскраво виражена національна специфіка певного народу та його культури. Саме тому відтворення реалій можна вважати не лише лінгвістичною дією, а й культурологічною, адже в процесі перекладу зіштовхуються різні культури. Саме передача колориту при перекладі слів-реалій з однієї мови на іншу і становить головну проблему перекладача при роботі з даним типом безеквівалентної лексики.

Ключові слова: слова-реалії, безеквівалентна лексика, квазіреалії, топоніми, характерніми.

Постановка проблеми. З розвитком нових течій і жанрів та їх продовження у сучасній постмодерністській літературі мовознавці стали більше акцентувати увагу на таких явищах мови, які найкраще та найточніше передають сутність культури та думки одного народу іншому за допомогою перекладу. Цінності однієї національності можуть бути цілком відсутніми у іншій або значно відрізнятися, що унеможливує при перекладі передачу ідейного змісту певного явища чи традиції. До таких мовних одиниць слід віднести слова-реалії, які відображають національну специфіку культури того чи іншого народу, а тому для більш насиченого і глибокого розуміння першоджерел в оригіналі їх дослідження є актуальним у різних сферах лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній лінгвістиці існують різні підходи щодо тлумачення поняття «слова-реалії». Даний тип лексики тлумачиться різними мовознавцями по-різному, у сучасній науці немає одностайності з приводу його визначення. В.Н. Комісаров вважає, що слова-реалії позначають лексичні одиниці мови, що не мають аналогу у мові, на яку перекладають. Вайсбруд М. Л. дотримується думки про те, що безеквівалентною лексикою можуть бути також ті слова, які у мові стають синонімами завдяки таким явищам, як метафоризація чи метонімія. На проблемах дефініції та перекладу реалій в художньому тексті зосередила увагу Ливицька І. Значний внесок у дослідження особливостей перекладу слів-реалій зробили українські перекладознавці Зорівчак Р. П., Кияк Т. Р. Науменко А. М., Огуй О. Д., Шахова К. А.. На проблемах перекладу мовних реалій акцентують увагу Гавриленко А. В. і Кобякова К., відтворення топонімів (які теж відносяться до реалій) як складної фонтасичної художньої картини світу в англо-українських перекладах досліджено Тілігою А. Ю.

Мета статті полягає у багатоплановому дослідженні структури, семантики, функцій слів-реалій і в розгляді способів їхньої адаптації при передачі німецьких фентезійних лексем на прикладі україномовного перекладу.

Відображення національної специфіки культури яскраво проявляється в безеквівалентній лексиці, яка безпосередньо пов'язана з предметами і явищами матеріальної і духовної культури, з історією суспільства в цілому. Даний тип лексики тлумачиться різними мовознавцями по-різному і у сучасній науці немає одностайності з приводу його визначення. Лінгвіст В.Н. Комісаров вважає, що даний термін позначає лексичні одиниці мови, аналогу яких не існує у мові, на яку перекладають [1].

Безеквівалентною лексикою можуть бути також ті слова, які у мові стають синонімами завдяки таким явищам, як метафоризація чи метонімія. Таким чином слово отримує нове значення та використання. Явище безеквівалентної лексики пояснюють певною мірою такі визначення, як «варваризм», «екзотизм», «лакуна», «етнографізм» тощо, але більш за все до позначення даного типу лексем підходить термін «реалія» [2, с. 98].

Теоретики перекладу використовують різні тлумачення щодо цього терміну і саме тому приблизний зміст реалій як перекладацького засобу потребує роз'яснень. Однією з головних рис реалії можна вважати її популярність та вживаність серед носіїв мови, до якої дана лексема належить і, навпаки, далекість та незрозумілість для інших народів.

Вважається, що «слова-реалії» можуть бути одночасно і власними назвами, адже не існує чітких меж розподілу цих слів. У мові дані лексеми називають існуючі або вигадані

предмети, явища або імена, які існують лише у вигаданому світі або у певній обмеженій місцевості. Таким чином власні назви також позначають неповторні об'єкти реального чи ірреального світу.

У сучасній літературі вони можуть містити в собі унікальні історичні факти, особливості державного устрою та географічного положення і середовища, характерні предмети матеріальної культури та фольклорну творчість. Ці традиції та цінності кожного народу є невід'ємною частиною формування усєї історії людства. Кожна країна, кожний народ несуть у собі унікальні умови розвитку та культуру, тим самим являють собою самобутність та оригінальність. У мові кожного народу існують такі слова, які не мають аналогів в інших системах комунікації. Реалії належать до диференційних мовних явищ [3, с. 139].

Р. П. Зорівчак у своїй праці «Реалія і переклад» пропонує визначення реалій як «моноксемних і полілексемних одиниць, що вміщують як основне лексичне значення традиційно закріпленій комплекс країнознавчої інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови того, хто її сприймає» [4, с. 58].

Існує твердження, що лексема «реалія» бере свої витoki з латинської мови. Слово було утворено за допомогою іменника жіночого роду «*res*» (рiч) та суфіксу «*-ālis*». А саме слово «*realia*» за походженням є формою множини жіночого роду пізньолатинського прикметника *realis*, що перетворився в українській мові в іменник однини. Слід зазначити, що з 15 ст. термін почали вживати у юридичній сфері, позначаючи рiч або предмет, який є дійсним або реальним відповідно до контексту юридичної справи. Згодом, це слово у не зовсім точному значенні набуло універсальної чинності у філологічній літературі 19 і першої половини 20 ст. загалом для позначення матеріальних предметів і характерних національних звичаїв. Частота вживання його зросла з утвердженням реалізму [5, с. 87].

Письменник О. Л. Кундзіч у праці «Перекладацька мисль і перекладацький недомисел» уперше серед усіх представників українського перекладознавства використав термін «реалія», виділяючи при цьому неперекладність лексем: Автор вважає народні пісні аналогічними реаліями даного народу, що, як правило, не перекладаються» [6, с. 138].

Інший український теоретик перекладу Коптілов В. В. визначає дані лексеми такими, що позначають певні предмети або явища, які невідомі мові перекладу. Під час зіставлення двох мов слова-реалії відіграють вирішальну роль, адже культури та звичаї народів можуть кардинально відрізнятися і без чіткого розуміння сенсу слів не може бути порозуміння [7, с. 65].

Реалії за своїм походженням відображають багатогранні явища, поєднують у своїй формі як матеріальні (речі побуту), так і духовні (мова, звичаї) цінності. З філологічної точки зору їх можна поділити на дві групи, а саме: реалія як явище або матеріальна рiч, якої не існує у побуті інших народів та реалія як лексична одиниця, яка пояснює певне явище або предмет.

У якості реалій можуть виступати як окремі слова, так і словосполучення, прислів'я та приказки. Це можуть бути вирази, які розуміють лише певні народи і за межами їх регіону є відсутніми в інших культурах. Виноградов В. С. стверджує про те, що окрім звичайних реалій (як виду безеквівалентної лексики), існують так звані асоціативні реалії, що несуть у собі певну інформацію, яка в них була закладена. Ці реалії пов'язані з різними національними історико-культурними явищами, тому вони мають доволі специфічне стилістичне забарвлення.

Мовознавці не відносять асоціативні реалії до підвиду безеквівалентної лексики, а тлумачать їх як «звичайні слова» [8]. Реалії мають мати національно-культурне маркування, бути унікальними та специфічними для культури певного регіону чи країни.

Фахівці з мовознавства по-різному визначають поняття «реалій», оскільки відсутність відповідностей іншомовних слів дає безліч варіантів для відтворення та пояснення безеквівалентної лексики. І, незважаючи на широкий спектр використання даного терміну, досі не існує чітких меж розподілу реалій ні у лінгвістиці, ні в методології.

Згідно з визначенням швейцарського лінгвіста Вернера Коллера, реалії – це слова та словосполучення, які називають політичні, соціальні, культурні та географічні явища і предмети, що є специфічними для кожного окремого народу [9].

Окремим підвидом слів-реалій вважають і так звані «квазіреалії» – лексеми, властиві жанру фентезі. Вони можуть пояснювати певні вигадані фантастичні об'єкти, географічні місця, людські раси тощо. За допомогою квазіреалій автор може заселити свій твір фантастичними створіннями і дає читачеві змогу гіпотетично повірити у реальність цього світу [10, с. 599]. Вони репрезентують «фантастичну картину світу», в якій усі вигадані фрагменти створюють цілісний світ і саме така фантастична безеквівалентна лексика слугує ключем до розуміння концепту художнього твору.

На реалії, як на носіїв колориту, почали звертати увагу лише у другій половині 20 століття. Науковець з питань лінгвістики Міра Вайсбруд дійшла висновку, що реалією слід позначати події громадського та культурного життя країни, громадські організації, традиції та свята, витвори мистецтва та власні імена суспільних діячів, артистів, композиторів, явищ природи та інших факторів, які не піддаються розрізненню [2]. Літературознавці вважають реалії іншомовними словами і поділяють їх та такі, що позначають поняття і явища, яких не існує в обігу того народу, на мову якого ці реалії мають перекладатися. В лінгвістиці існують різні підходи щодо класифікації слів-реалій. Зупинимося на деяких з них.

Слова-реалії можуть різнитися за сферами використання, формою лексичних, морфологічних та фонетичних особливостей, а тому впливає потреба у класифікації їх видів, щоб систематизувати лексеми за значенням і полегшити працю перекладачам під час відтворення реалій іншими мовами.

Найчастіше слова-реалії розрізняють за формою та змістом. За формою слід виділити такі групи: скорочення, власне слова, словосполучення і речення.

Теоретик перекладу та зіставної лінгвістики В.С. Виноградов зазначає, що упорядкованість лексем допоможе охарактеризувати специфічну лексику за сферами вживання та дасть змогу у подальшому перекладі швидше вирішувати питання, пов'язані з даними визначеннями. За змістом він поділяє слова-реалії на такі групи:

- ті, що позначають побутові предмети: житло, майно, одяг; їжа, види праці та заняття;
- ті, що позначають етнографічні реалії (міфологія та культи): релігійні і соціальні комуні та їх представники; божества, істоти;
- ті, що позначають історичні явища та реальний державний устрій: політичні партії, інститути, громадські посади, торгові заклади;
- ті, що позначають світ природи: флора і фауна;

– ті, що позначають окремі одиничні об'єкти: антропоніми, топоніми, власні імена літературних героїв, назви компаній, тощо;

– ті, що позначають мовні алюзії: натяк на фразеологізм, крилату фразу чи вираз [8].

К. Геншельманн класифікує реалії як слова, які пов'язані з національно-культурними та історичними особливостями певного народу чи країни з її політичними, побутовими, релігійними, суспільними чи історичними передумовами. Згідно з його класифікацією поділу реалій, можна виділити наступні типи реалій та навести до них приклади з сучасних німецько-українських словників:

– географічні реалії (geographische): *der Schwarzwald* – Шварцвальд (чорний ліс); *der Bodensee* – озеро Бодензее (der Boden – ґрунт, der See – озеро);

– етнографічні (ethnographische): фольклорні герої, міфологічні істоти, жанри, традиції та свята: *der Fasching* – *fasching* (карнавал, починається 11 листопада и триває до Попільної середи, першого дня Великого посту); *der Alb* – підземний дух у німецькій міфології (злий демон, який живе у Альпах); *die Walpurgisnacht* – Вальпургієва ніч (традиційний весняний фестиваль, одне із головних язичницьких свят, так званий «шабаш відьом»);

– побутові (Alltagsrealia): одяг, види житла та транспорту, їжа та відпочинок, матеріальні речі (гроші, прикраси і тд): *das/der Radler* – *радлер* (суміш світлого пива та лимонаду); *die Gebinde* – *gebінде* (традиційний жіночий капелюх); *der Kreuzer* – *крейцер* (монета, була в обігу у Південній Німеччині до 19 ст.);

– історичні (historische): *Deutsche Demokratische Republik (DDR)* – Німецька Демократична Республіка (територія радянської зони окупації у період з 1949 по 1990 р.); *die Wiedervereinigung* – процес об'єднання ФРН та НДР; *die Karolinger* – *Каролінги* (королівська династія Франкії); *Zweiter Weltkrieg* – Друга Світова Війна (1939-1945);

– суспільні (gesellschaftliche): *die Grundschule* – початкова школа; *die Kneipe* – *наб, забігайлівка*; *der Bürger* – громадянин;

– політичні (politische): *das Bundesministerium* – федеральне міністерство, центральний орган управління області; *der Kanzler* – *канцлер* (посада у правлінні Німеччини);

– військові (militärische): *die Reichswehr* – *рейхсвер* (Збройні сили Німеччини в 1919–1935 роках); *der Admiral* – *адмірал* (найвище звання у ВМС Німеччини); *die Deutsche Marine* – *Військово-морські сили Німеччини*;

– архітектурні (architektonische): *das Reihenhause* – *будинок, який складається із секцій, які мають власний вхід та номер*; *das Fachwerk* – *корпус, конструкція будинків у середньовічній архітектурі*;

релігійні (religiöse): *der Pater* – *патер* (духовний представник католицького ордену); *das Ostern* – *пасха* (воскресіння Христа); *das Heilige Drei Könige* – *свято Трьох Святих Королів* (одне із головних свят католицької церкви, святкується 6 січня) [11].

Сергій Влахов, болгарський вчений-лексиколог та теоретик перекладу разом з колегою-перекладачем Сидором Флоріном пропонують більш ретельну систему, в основі якої лежать усі матеріальні та нематеріальні явища або предмети, які можуть слугувати реаліями. На їхню думку, «реалія має сприйматися читачем разом з оточуючим її контекстом, у якості одного цілого з усією вербальною тканиною» [12].

У класифікації С. Влахова та С. Флоріна було наведено зразки виключно з іспанської мови, тому усі приклади під-

брано на основі даної системи із сучасних німецько-українських словників:

– побутові реалії: житло і майно (*das Giebelhaus* – будинок з гостроверхим дахом; *das Doppelhaus* – двоквартирний житловий будинок); одяг і вбрання (*die Tracht* – національний жіночий костюм; *der Tirolhut* – баварський капелюх з пером (Тіроль – земля в Альпах)); їжа та напої (*der Riesling* – рислінг (сорт вина); *der Lebkuchen* – традиційний пряник (найчастіше випікається у різдвяний період); професії та види занять (*der Notarzt* – черговий лікар відділення швидкої допомоги); грошові знаки, одиниці вимірювання (*der Taler* – стародавня монета Німеччини; *die Rute* – міра довжини на території Німеччини та Австрії, використовувалася до 20 ст. (приблизно 3,7 м); музика та музичні інструменти, танці (*die Blockflöte* – блокфлейта (поздовжня флейта); *der Minnesinger* – міннезігер (співак лицарської лірики 12-14 в.); свята, звичаї та обряди (*das Oktoberfest* – щорічний фестиваль пива Октоберфест; *der Prinzessinentag* – дитячий ярмарок у Магдебурзі; звертання (*der Kumpel* – товариш; *die Frau* – пані);

– етнографічні та міфологічні реалії: етнічні меншини та їх представники: *der Sorbe (die Sorben)* – Серболужичани (етнічна спільнота, яка проживає на південному сході Німеччини і має слов'янське коріння); *der Friese* – фризи (германське плем'я); *der Sinti* – сінті (західноєвропейські цигани); боги, казкові істоти, легендарні місця: *die Rune* – руна (букви алфавіти, які германські племена використовували для обрядів); *der Rübzahl* – Рюбецаль (у міфології – дух гірської непогоди

– реалії на позначення світу природи: тварини: *der Gänseadler* – орлан-білохвіст; *der Hornhecht* – сарган (риба); рослини: *der Alrausch* – альпійська троянда; ландшафт, пейзаж: *das Watt* – Ватт (тип берегу Північного моря, який повністю затоплюється під час приливів); *das Erzgebirge* – гірський масив;

– реалії державно-адміністративного устрою та громадського життя: адміністративні одиниці та державні інститути: *der Bundestag* – бундестаг (парламент, конституційний законодавчий орган); громадські організації, спілки, об'єднання, партії: *die Muettersproch-Gsellschaft* – Мюттершпрох-Гезельшафт (спілка, яка займається пропагандою та захистом алеманського діалекту); промислові та аграрні підприємства: *die Fracht* – фрахт (плата за перевезення товару); військові та поліцейські підрозділи і ранги: *der Kapitän zur See* – еквівалент – капітан ВМС; *die Grenzschutzgruppe* – підрозділ спецназу; *der Schütze* – рядовий; громадські посади, титули та звання: *der Freiherr* – барон; *der Kurfürst* – курфюрст (князь у часи Римської Імперії);

– ономастичні реалії (реальні власні назви): антропоніми: *die Stauffer* – династія германських королів; *Fritz* – Фріц (ім'я); *Meckerliese* – Мекерлізе (прізвисько до людини, яка часто жаліється); топоніми: *Königsberg* (Кенігсберг) – сучасний Калінінград; *Baden-Württemberg* – Баден-Вюртенберг (федеративна земля); *das Saarland* – Заарланд (федеративна земля); імена літературних героїв: *die Loreley* – Лорелея (образ дівчини, яка манить моряків та губить їх); *Rapunzel* – Рапунцель; *Baron Münchhausen* – Барон Мюнхгаузен; назви компаній, закладів, музеїв тощо: *das Goethe-Haus* – дім-музей Гете у Веймарі;

– асоціативні реалії: вегетативні символи: у теологічних контекстах зустрічається вираз «*ein schweres Kreuz*» – «важкий спадок», лексема *Kreuz* позначає в даному випадку не хрест, символ християнської віри, а спадок; анімалістичні символи:

der Löwenzahn – кульбаба (*das Löwe* – лев); *merken, wo der Hase liegt* – бачити, куди йде справа (*der Hase* – заєць); *ein alter Fuchs* – досвідчена людина, яка знається у всіх тонкощах своєї справи (*der Fuchs* – лис); *ein krummer Hund* – нечесна людина, шахрай; *der Bärenhäuter* – ледар; кольорова символіка: дії, пов'язані із застосуванням кольору: на запитання «як справи?» – відповідь «*ganz violett*», що означає «не дуже добре, погано»; мовні алюзії: *krank am Beutel* – повна відсутність грошей; *im Dreieck springen* – радіти, стрибати від захоплення; *Geschenkt ist geschenkt – wieder holen ist gestohlen* – що з воза впало, те пропало [12].

Відповідно до тієї чи іншої території, де проживають дослідники або мову якої вони вивчають, кожен із лінгвістів по-своєму систематизує розподіл реалії. Порівнюючи декілька схем можна дійти висновку, що певні категорії (наприклад мовний етикет або звертання) нечасто присутні у класифікаціях, що говорить про те, що у певних регіонах чи у певних народів даний вид лексем зустрічається зрідка або повністю відсутній.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Подані системи базуються на методологічних принципах лінгвістики і незважаючи на те, що одностайного розподілу слів-реалій досі не визначено, усі лексеми мають схожі сфери використання. Проаналізувавши класифікації вчених можна дійти висновку, що слова-реалії існують у лінгвістиці як окремий вид безеквівалентної лексики, який найширше може пояснити національну культуру одного народу для іншого. За своїм забарвленням реалії можуть відноситися до різних лексичних категорій, пояснювати різноманітні предмети та явища, звичаї народів. Перспективою подальших розвідок може бути дослідження способів перекладу слів-реалій в німецькомовній художній літературі українською мовою.

Література:

1. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. М.: Высш. шк., 1990. 253 с.
2. Вайсбруд М. Л. Реалии как элемент страноведения. РЯЗР. 1972. № 3. 98 с.
3. Реформатский А. А. Введение в языковедение. – М.: Аспект Пресс, 1996, 139 с.
4. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад. Львів: Вид-во при ЛНУ, 1989. 216 с.
5. Репин Б. И. Национально-специфические слова-реалии как особая часть лексики в переводимом произведении. Теоретические и практические вопросы преподавания иностранных языков: Сборник научных трудов. М., 1970. С. 87-98.
6. Кундзіч О. Л. Перекладацька мисль і перекладацький недомисел. Вітчизна. 1955. № 1. С. 138-164.
7. Коптілов В. В. Навчальний посібник «Теорія і практика перекладу». Київ, 2003. С. 65-70.

8. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. 224 с.
9. Werner Koller. Einführung in die Übersetzungswissenschaft. Taschenbuch – UTB GmbH; Auflage: 8 (6. April 2011). 357 S.
10. Агафонова А. С. К вопросу о классификации реалий научной фантастики и способах их перевода. Молодой ученый. 2015. № 17 (97). С. 599-601.
11. Henschelmann Käthe. Technik des Übersetzens: Französisch-Deutsch. Quelle & Meyer, Heidelberg 1980, ISBN 3-494-01018-8.
12. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. Международные отношения, 1980. С. 11-20.

Mukataieva Ya. Words-realities as a type of unprecedented vocabulary and their translation

Summary. The article is devoted to the analysis of reality words in German-language discourse, various approaches to the interpretation of the concept of “word-reality” in linguistics and in translation aspects are considered. It is noted that linguists consider the words-realities to be a kind of unprecedented vocabulary, and such definitions as “barbarism”, “exoticism”, “lacuna”, “ethnographic words” and others explain the phenomenon of unprecedented vocabulary to some extent, but most of all the term “reality” is suitable to refer to this type of lexemes. The scientific research analyzes the areas and conditions of use for certain lexemes and their adequate translation into other languages, in particular from German into Ukrainian. It is found out that different scientists interpret the concept and the meaning of vocabulary of this type in their own way. The article analyzes the classification of words-realities, and proves that in the theory of translation the best way to group realities is through distribution by the thematic features. In order to systematize reality words, their semantic basis and stylistic coloring are first determined which are compared with the lexical-semantic system of another language. It was determined that “reality words” should be considered as words that denote objects or phenomena related to the history or culture, economy, or to a life of a country of the language under study, which are completely or partially different from the lexical concepts and words of the language they are translated into.

It was found out that in the fantasy world reality words can have a context independent of the nationality of the author of the work, however, in many fictional fairy-tale realities, a pronounced national specificity of a certain people and its culture is traced. That is why the reproduction of realities can be considered to be not only as a linguistic action, but also as a cultural action, because different cultures collide in the process of translation. It is the transfer of color when translating reality words from one language into another one that poses the main problem of the translator while working with this type of unprecedented vocabulary.

Key words: reality words, unprecedented vocabulary, quasi-realities, place names, charactonisms.